

جایگاه توسعه اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

سیدمهرداد موسوی*

از آنجا که قانون اساسی در هر کشوری مهم‌ترین متن مکتوب قانونی است که نظام سیاسی، اجتماعی، قضایی و اقتصادی آن کشور را تعیین می‌کند و نگرش اولیه آن نسبت به هر موضوعی مبنای ایجاد قوانین و مقررات بعدی پیرامون آن موضوع واقع می‌شود؛ لذا در این نوشتار سعی شده است که میزان توجه و هماهنگی قانون اساسی کشورمان با توسعه اجتماعی را مورد مطالعه قرار داده و پاسخ مناسب و مستدلی برای جوابگویی به این سؤال بیابیم که: «قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تا چه میزان مبنای قانونی لازم برای توسعه اجتماعی را پیش بینی نموده است؟»

مقدمه

جهان امروز دوره‌های اولیه زندگی طبیعی، روستایی و معیشتی را سال هاست که پشت سر گذاشته و وارد دوران شهرنشینی و صنعتی شده است. توسعه شهرنشینی و پیشرفت صنعت سبب افزایش تراکم جمعیت و تنوع افکار و اعتقادات در جوامع شده و متعاقب آن سازمان‌های گوناگون اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی را به وجود آورده است. پدیدار شدن تحولات شگرف در عرصه‌های مختلف زندگی بشر طی دهه‌های اخیر نحوه و کیفیت زندگی انسان امروز را متحول ساخته است. بدیهی است که جامعه ایران نیز به عنوان بخشی از پیکره جهان امروز از این تغییرات و تحولات مستثنی نبوده و با تغییرات و دگرگونی‌های گسترده‌ای مواجه شده است که این تغییرات نیازهای جدید را برای زندگی اجتماعی ما در پی داشته است. نیازهایی از قبیل نیاز به امنیت فکری و معنوی، تأمین اجتماعی و شغلی، نیاز به احترام و تکریم، نیاز به مشارکت و حق تعیین سرنوشت، نیازهای زیست محیطی و... از این رو بدیهی است که برآورده ساختن نیازهای ذکر شده ساز و

* مدرس علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز.

۲۲۲ ❖ جایگاه توسعه اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

کارهایی مبتنی بر قانون را طلب می‌کند که از طریق آن بتوان شهروندان جامعه را با مقررات و قوانین اجتماعی مربوط به روابط فی مابین - روابط افراد با دولت و روابط افراد با یکدیگر - که مورد نیاز زندگی جمعی و منتج از توسعه شهرنشینی است، آشنا نمود و به اجرای آنها مقید ساخت. در این میان نوع نگرش قانون اساسی به مقوله توسعه اجتماعی بسیار حائز اهمیت است.

جایگاه توسعه اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

شکی نیست که یکی از عمده‌ترین اهداف قانونگذاری و تدوین قانون اساسی در همه کشورهای جهان ایجاد زمینه‌های قانونی برای برآورده ساختن نیازهای اجتماعی شهروندان است. نیازهایی همچون:

الف - نیاز انسان به امنیت (امنیت مادی - امنیت معنوی)

ب - نیازهای مادی و معیشتی

ج - نیازهای مدنی

د - نیازهای زیست محیطی

جایگاه توسعه اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر اساس میزان پاسخگویی آن به نیازهای فوق‌الذکر قابل تفسیر و بررسی است که البته در این نوشتار سعی بر آن است که بستر قانونی تأمین آن دسته از نیازهایی را که رابطه بیشتری با شکل‌گیری و تکوین توسعه اجتماعی پیدا می‌کند را با توجه به محتوای قانونی اساسی کشورمان مورد بررسی قرار دهیم.

الف - نیاز به امنیت

امنیت موضوع مشترک بین نیاز فردی با نیاز حاکمیت برای اداره امور جامعه است و ایجاد ضابطه قانونی و پشتوانه‌های لازم برای استقرار و تثبیت امنیت، لازمه و سنگ بنای هر شکلی از توسعه است. وجود امنیت در تمام وجوه آن از جمله ضروریات و احتیاجات اساسی برای ایجاد توسعه اجتماعی است. در قانونی اساسی جمهوری اسلامی ایران این

جایگاه توسعه اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ❖ ۲۲۳

مسئله از جایگاه قابل قبولی برخوردار است و اصول متعددی از آن ناظر بر تأمین نیازهای امنیتی شهروندان در دو بخش امنیت مادی و امنیت معنوی می باشد که در این راستا می توان به اصول ۲۲، ۳۴^(۱) و ۴۰^(۲) و همچنین بند چهاردهم از اصل ۳ قانون اساسی اشاره کرد. مطابق بند چهاردهم از اصل ۳ قانونی اساسی، «تأمین حقوق همه جانبه افراد از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه و تساوی عموم در برابر قانون» از وظایف دولت جمهوری اسلامی ایران شمرده می شود» و نیز مطابق اصل ۲۲ قانون اساسی کشورمان، حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز می کند.»

از آنجا که روابط اجتماعی در یک جامعه انسانی - الهی مبتنی بر خیر و صلاح است، بنابراین اصل بر برائت است.

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر این مسئله تأکید فراوان شده است. چنانچه در اصل ۳۷ این قانونی می خوانیم: «اصل بر برائت است و هیچ کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی شود، مگر آنکه جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد.» از دیگر اصول قانون اساسی که مدافع حقوق اجتماعی و امنیت معنوی شهروندان و لازمه توسعه می باشد، می توان به اصل ۳۹ اشاره کرد. مطابق این اصل: «هتک حرمت و حیثیت کسی که به حکم قانون دستگیر، بازداشت، زندانی یا تبعید شده به هر صورت که باشد ممنوع و موجب مجازات است». یکی از لوازم توسعه اجتماعی برقراری ضوابط و اصولی است که مطابق آن حرمت، حیثیت و کرامت شهروندان و نیز امنیت روحی - روانی آنها لحاظ گردد که با بررسی قانون اساسی کشورمان حسن توجه و دقت نظر قانونگذار در این زمینه به خوبی

۱ - مطابق اصل ۳۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران:

«دادخواهی حق مسلم هر فرد است هر کس می تواند به منظور دادخواهی به دادگاه های صالح رجوع نماید همه افراد ملت حق دارند این گونه دادگاه ها را در دسترس داشته باشند و هیچ کس را نمی توان از دادگاهی که به موجب قانون حق مراجعه به آن را دارد منع کرد»

۲ - مطابق اصل ۴۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران:

«هیچ کس نمی تواند اعمال خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد»

مشهود است.^(۱)

ب - نیازهای مادی و معیشتی

۱ - حق تعیین مسکن و اقامتگاه^(۲)

مسکن از نیازهای اساسی انسان در جوامع کنونی محسوب می‌شود. داشتن مسکن در برقراری روابط اجتماعی سالم، در احساس وابستگی اجتماعی و تلاش برای گسترش روابط دوستانه، روابط جمعی، برقراری پیوندهای ظریف‌تر درون خانوار، برخورداری از محبت و عواطف انسانها در سطح خانواده و جامعه اهمیت فوق العاده‌ای دارد.^(۳) آزادی شخص در این زمینه یکی از آزادی‌های مطرح شده در ماده ۱۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر است^(۴) که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز اصل ۳۳ از این قانون این حق را برای شهروندان ایرانی محفوظ نگاه داشته است. مطابق این اصل «هیچ کس را نمی‌توان از محل مورد علاقه‌اش منع و یا به اقامت در محلی مجبور ساخت مگر در مواردی که قانون مقرر می‌دارد. همچنین در اصل ۳۱ بر لزوم داشتن مسکن و اقامتگاه برای شهروندان و همکاری لازم از سوی دولت در این زمینه تصریح و تأکید شده است. مطابق اصل ۳۱ قانون اساسی «داشتن مسکن متناسب با نیاز، حق هر فرد و خانواده ایرانی است و دولت موظف است با رعایت اولویت برای آنها که نیازمند ترند به خصوص روستائینان و کارگران زمینه اجرای این اصل را فراهم کند.»

۲ - حق تعیین شغل^(۵)

از آن جا که دو مفهوم توسعه اقتصادی و توسعه اجتماعی با هم رابطه متقابل دارند، تحقق توسعه اجتماعی در ارتباط مستقیم با برخی پیش فرصت‌ها و شرایط اقتصادی است.

۱ - برای اطلاع بیشتر رجوع شود به اصول ۲۲، ۲۳، ۳۵، ۳۶، ۳۸ قانون اساسی.

2. Right of habitation

۳ - محسنی، منوچهر، رضایت اجتماعی در ایران، تهران انتشارات آرون، ۱۳۸۲، ص ۱۵۲

۴ - شوری، داریوش، دانشنامه سیاسی، تهران، انتشارات مروارید، چاپ سوم، ۱۳۷۳، ص ۱۳۳

5. Right of option job.

جایگاه توسعه اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ❖ ۲۲۵

رشد و توسعه اقتصادی توأم با امنیت شغلی و امنیت تولید تأثیر بسزایی در پیدایش و رشد نهادهای مدنی و اجتماعی و تحقق توسعه اجتماعی دارد. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در راستای تأمین حقوق اجتماعی شهروندان این حق را برای اتباع خود مورد تصریح قرار داده است.

مطابق اصل ۲۸ قانون اساسی: «هر کس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست، برگزیند» و همچنین مطابق اصل ۴۶ این قانون «هر کس مالک کسب و کار مشروع خویش است و هیچ کس نمی‌تواند به عنوان مالکیت نسبت به کسب و کار خویش امکان کسب و کار را از دیگری سلب نماید.»

۳- حق بیمه^(۱) و تأمین اجتماعی^(۲)

تفکر برقراری تأمین اجتماعی برای شهروندان - که نخستین بار براساس نظریه اقتصادی کینز^(۳) و در دولت‌های رفاه اروپایی ایجاد گردید - چنان اندیشه‌ای بلند، انسانی و کارآمد بود که به سرعت مورد توجه سایر ملل و دولت‌های آنها در اقصی نقاط جهان با نظام‌های سیاسی و اقتصادی مختلف واقع گردید. تا جایی که امروزه از سازوکارهای اساسی در برقراری عدالت اجتماعی در جوامع به شمار می‌آید و میزان توسعه اجتماعی کشورها به نوعی در ارتباط با سطح و کیفیت تأمین اجتماعی و افزایش اطمینان خاطر و آسودگی شهروندان نسبت به آینده و حوادث احتمالی آن - از کار افتادگی، پیری، حوادث، مخارج درمان و ... می‌باشد. وجود تأمین اجتماعی، تشویش اضطراب و بیم از مخاطرات آینده را می‌زداید و در بالابردن ضریب اعتماد به نفس و حفظ کرامت شهروندان - که از دیدگاه جامعه‌شناسان و نظریه پردازان توسعه همچون «مایکل تودارو» ویژگی لاینفک جوامع توسعه یافته تلقی میگردد - نقش بارزی ایفا می‌نماید. در جمهوری اسلامی ایران نیز قانونگذار به این مسأله اهتمام جدی داشته است به طوری که در اصل ۲۹ آمده است:

برخورداری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، از کارافتادگی، بی

1. Right of Premium

2. Social security

۳- اقتصاد دان انگلیسی (Keyn)

سرپرستی، در راه ماندگی، حوادث و نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی به صورت بیمه و... حقی است همگانی و دولت مکلف است طبق قوانین، از محل درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم، خدمات و حمایت‌های مالی فوق را برای یکایک افراد کشور تأمین کند.»

۴- عدالت اقتصادی و رفع تبعیض و منع بهره‌کشی

در بند دوازدهم از اصل ۳ قانون اساسی چنین آمده است: «دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است همه امکانات خود را برای امور زیر به کار برد: پی ریزی اقتصاد صحیح و عادلانه بر طبق موازین اسلامی جهت ایجاد رفاه و رفع فقر و برطرف ساختن هر نوع محرومیت در زمینه‌های تغذیه و مسکن و کار، بهداشت و تعمیر بیمه». همچنین در بندهای چهارم و پنجم از اصل ۴۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران چنین آمده است: بند چهارم: «رعایت آزادی انتخاب شغل و عدم اجبار افراد به کاری معین و جلوگیری از بهره‌کشی از کار دیگری.»

بند پنجم: «منع اضرار به غیر و انحصار و احتکار و ربا و دیگر معاملات باطل و حرام.» در این بندهای قانونی، آنچه مربوط به تماس مستقیم افراد با یکدیگر است یکی عبارت «جلوگیری از بهره‌کشی از کار دیگری» و دیگری «منع اضرار به غیر» که در اصل ۴۰ جداگانه قید گردید و بالاخره ممنوعیت ربا و دیگر معاملات باطل و حرام است. بهره‌کشی از کار دیگری و یا گرفتن ربا - اخذ بهره پول بدون انجام فعالیت معین اقتصادی - مخالف عدالت اجتماعی است و دسترنج دیگران را به ثروت خود افزودن است. وجود این گونه روابط اقتصادی ناعادلانه در بین مردم، فاصله طبقاتی را افزایش می‌دهد و اختلافات را دامن می‌زند و روابط افراد جامعه را مختل می‌سازد. تنظیم قوانین اجرایی به گونه‌ای که این اصول در آن لحاظ شده باشد در عین حال به رشد و توسعه اقتصادی لطمه نخورد، می‌تواند به ایجاد توسعه اجتماعی کمک نماید.

ج - نیازهای مدنی

در تعریف جامعه‌شناسی از انسان او را موجودی مدنی الطبع معرفی کرده‌اند که رابطه‌ای

آگاهانه توأم با اختیار با دیگر هم‌نوعان خود برقرار می‌نماید. بدیهی است که در این رابطه نیاز به حقوق اجتماعی و مدنی برای او متصور است. تجلی این نیازها در انسان با حق تعیین سرنوشت، حق مشارکت (سیاسی، اجتماعی) مساوات در پیشگاه قانون، حق تشکیل اجتماعات و ... تبلور می‌یابد که قانونگذار با عنایت خاص به توسعه اجتماعی اصولی از قانون را به این امر اختصاص داده است که بهره‌گیری و تأکید بر این اصول می‌تواند به عنوان ضامن اجرا و پشتوانه توسعه اجتماعی در کشور باشد:

۱- حق مشارکت^(۱)

۲- حق تعیین سرنوشت^(۲)

۳- تساوی در پیشگاه قانون^(۳)

۴- حق تشکیل اجتماعات و تشکلهای

۵- علنی بودن محاکم^(۴)

۶- حقوق اقلیت‌های مذهبی^(۵)

۱- حق مشارکت

بدون شک پدیده مشارکت اجتماعی یکی از مهم‌ترین ابعاد توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در جامعه رو به رشد ایران است و برخی از مشکلات ساختاری و عملکردی برنامه‌های توسعه ناشی از نارسایی‌هایی است که در این حوزه داریم.^(۶) یکی از اساسی‌ترین مشخصه‌ها و مؤلفه‌های توسعه اجتماعی مشارکت مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشور خود و شرکت سیستماتیک و نهادمند در اداره امور جامعه است. در تهیه و تدوین قانون اساسی کشورمان قانونگذار توجهی خاص به مقوله مشارکت داشته است و بر حق مردم در تعیین سرنوشت خود و کشورشان و ادراه جامعه با اتکا بر مشارکت عمومی تصریح نموده است. چنانچه در اصل ۶ قانون اساسی آورده است:

1. Right of participate.

2. Right of datermination.

3. Equality.

4. Open court.

5. Right of religious minoritis.

۶- محسنی، منوچهر، مشارکت اجتماعی در ایران، تهران، انتشارات آرون، ص ۱۱.

«در جمهوری اسلامی ایران امور کشور باید با اتکا آرای عمومی اداره شود از راه انتخابات: انتخاب رئیس جمهور، نمایندگان مجلس شورای اسلامی، اعضای شورا و نظایر اینها یا از راه همه پرسی در مواردی که اصول دیگر این قانون معین می‌کند». از دیگر اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که به موضوع مشارکت عمومی پرداخته و از دولت خواستار ایجاد زمینه لازم برای گسترش مشارکت مردمی شده است - می‌توان به اصل ۳ اشاره نمود. مطابق بند هشتم از اصل ۳، دولت موظف شده است زمینه لازم برای «مشارکت عامه در تعیین سرنوشت سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی خویش» را فراهم آورد. همچنین در اصل ۸ قانون اساسی مردم را موظف به نظارت و راهنمایی بر عملکردهای دولت نموده است. در این اصل آمده است «در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر وظیفه‌ای است همگانی و متقابل بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت. شرایط و حدود آن را قانون معین می‌کند». یکی دیگر از اصول قانون اساسی که در آن بر مشارکت مردمی در امور و اتکا بر آرای عمومی تأکید شده است، اصل ۵۹ است. مطابق این اصل: «در مسائل بسیار مهم اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ممکن است اعمال قوه مقننه از راه همه پرسی و مراجعه مستقیم به آرای مردم صورت گیرد». اصل ۹۰ نیز گواه دیگری بر لزوم تأثیر پذیری قوای سه گانه (مجریه، قضایی، مقننه) از آرا و نظرات سازنده ملت است. براساس این اصل: «هرکس شکایتی از طرز کار مجلس یا قوه مجریه یا قضاییه داشته باشد می‌تواند شکایت خود را کتباً به مجلس شورای اسلامی عرضه کند...»

۲- تساوی افراد در پیشگاه قانون و نفی هرگونه تبعیض

از جمله مؤلفه‌های توسعه اجتماعی - که در قانون اساسی کراراً از آن حمایت شده است و به عنوان یکی از اصول مبنایی و زیرساختی در همه جوامع توسعه یافته نیز مطرح است - اصل مساوات در پیشگاه قانون و نفی تبعیض است؛ به طوری که در اصل ۱۹ قانونی اساسی آمده است «مردم ایران از هر قوم و قبیله‌ای که باشند از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ، نژاد، زبان و مانند اینها سبب امتیاز نخواهد شد.»

جایگاه توسعه اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ❖ ۲۲۹

همان‌طور که مشهود است، این اصل علاوه بر این که تساوی حقوق را برای آحاد ملت در نظر گرفته است، رده‌ای بر هرگونه تبعیض نژادی و قومی نیز می‌باشد و زمینه قانونی لازم را برای مبارزه و ریشه‌کنی هرگونه تبعیض نژادی و قومی - به عنوان آفت توسعه اقتصادی - فراهم می‌سازد.

از دیگر اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران - که همزمان به حمایت یکسان و برابر از افراد ملت پرداخته و مبارزه با هرگونه تبعیض جنسیتی^(۱) و تبعیض نژادی^(۲) را تصریح نموده است - اصول ۲۰ و ۱۹ است. مطابق اصل ۲۰ «همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلامی برخوردارند.»

مطابق اصل ۱۹: «مردم ایران از هر قوم و قبیله که باشند از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ و نژاد، زبان و مانند اینها سبب امتیاز نخواهد بود. همچنین در ماده ۳۸ قانون کار مصوب سال ۱۳۶۹ در این خصوص آمده است: «برای انجام کار مساوی که در شرایط مساوی در یک کارگاه انجام می‌گیرد باید به زن و مرد، مزد مساوی پرداخت شود.»

تبعیض در تعیین مزد براساس سن، جنس، نژاد و قومیت و اعتقادات سیاسی و مذهبی ممنوع است.»^(۳)

حق حاکمیت انسان بر سرنوشت خویش

از جمله ضروریات و لوازم پیدایش و تثبیت توسعه اجتماعی در یک کشور، وجود قوانینی است که حق حاکمیت فرد را بر سرنوشت خویش لحاظ کرده و آن را پذیرفته باشد. در قانون اساسی کشورمان این حق الهی برای تمامی ابنای بشر منظور شده است و هیچ کس نمی‌تواند آن را از انسان سلب نماید. به طوری که در اصل ۵۶ قانون اساسی

1. Sex discrimination.

2. Race discrimination.

۳ - امین، محمد، قانون کار و تأمین اجتماعی، تهران، انتشارات خورشید، چاپ ششم، ۱۳۷۴، ص ۲۸.

می خوانیم «حاکمیت مطلق بر جهان و انسان از آن خداست و هم او انسان را بر سرنوشت اجتماعی خویش حاکم ساخته است و هیچ کس نمی تواند این حق الهی را از انسان سلب کند یا در خدمت منافع فرد یا گروهی خاص قرار دهد و ملت این حق خداداد را از طرقتی که در اصول بعد می آید، اعمال می کند.»

۴- آزادی تشکیل و فعالیت انجمن ها و سازمان های غیر دولتی^(۱)

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، آزادی تشکیل و فعالیت اتحادیه ها و سازمان های غیردولتی - که از ارکان اصلی و لوازمات ضروری جوامع توسعه یافته به شمار می روند - مد نظر گرفته و تصریح شده است؛ به طوری که در اصل ۲۶ قانون اساسی می خوانیم: «احزاب، جمعیت ها، انجمن های سیاسی و صنفی و انجمن های اسلامی یا اقلیت های دینی شناخته شده آزادند؛ مشروط بر اینکه اصول استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی را نقض نکنند هیچ کس را نمی توان از شرکت در آنها منع کرد یا به شرکت در آنها مجبور ساخت.»

سازمان های غیردولتی یا همان NGO، نهاد های خودجوش مردمی هستند که مهم ترین شاخصه آنها استقلال از دولت است.^(۲) امروزه تعداد انبوه و روزافزون این گونه سازمان های غیردولتی در تمامی عرصه های ملی و بین المللی باعث بالا رفتن نقش و قدرت آنها در تصمیم گیری های خرد و کلان ملی و بین المللی شده است. به طور مثال نقش اثرگذار شهروندان در اداره امور خود در محدوده یک شهر در چارچوب سازمان های غیرحکومتی و مدنی قابل تصور است. شهروندان در این مشارکت فعال صاحب تجربه، تخصص و آگاهی گردیده و در فرایند توسعه اجتماعی می توانند نقش جدی ایفا نمایند.

۵- حقوق اقلیت های مذهبی

در اصل ۱۴ قانون اساسی می خوانیم: «به حکم آیه شریفه " لا ینهاکم الله عن الذین لم

۱- Non governmental organization(NGO)

۲- حقی، محمدعلی، فرآیند شکل ها در توسعه اجتماعی و اقتصادی ایران(مجموعه مقالات نقش و جایگاه سازمان های غیردولتی در عرصه فعالیت های ملی)، دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور، تهران، ۱۳۷۳، ص ۱۲۱.

یقاتلوکم فی الدین و لم یخرجوکم من دیارکم تبروهم و تقسط الیهم ان الله یحب المقسطین» دولت جمهوری اسلامی ایران و مسلمانان موظفند نسبت به افراد غیر مسلمان با اخلاق حسنه و قسط و عدل اسلامی عمل نمایند و حقوق انسانی آنان را رعایت کنند. این اصل در حق کسانی اعتبار دارد که برضد اسلام و جمهوری اسلامی ایران توطئه و اقدام نکنند» این اصل با الهام از قرآن شریف همه مسلمانان را موظف می نماید که نسبت به غیر مسلمانان با اخلاق حسنه و قسط و عدل اسلامی عمل نمایند. قسط و عدل، رفتار و برخورد منصفانه‌ای است که افراد بدون در نظر گرفتن نژاد، مذهب و خویشاوندی و هرگونه حب و بغض نسبت به دیگران معمول می دارند. اعمال قسط و عدل اسلامی نسبت به شهروندان غیر مسلمان، ضمن آن که از تزییع حقوق و تبعیض نسبت به آنها جلوگیری می نماید، فرایند جامعه پذیری و روند دولت - ملت سازی را نیز تقویت نموده و در نهایت به فرایند ایجاد و تثبیت توسعه اجتماعی کمک می نماید.

شایان ذکر است که اصل ۱۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مبنی بر لزوم رعایت حقوق غیر مسلمانان با اعلامیه جهانی حقوق بشر^(۱) (۱۹۴۸) به شکل تقریبی منطبق است. در بخشی از این اعلامیه می خوانیم: «شناسایی حیثیت ذاتی کلیه افراد خانواده بشری و حقوق یکسان و غیرانتقال آنان اساس آزادی و عدالت و صلح را در جهان تشکیل می دهد و عدم شناسایی و تحقیر حقوق بشر منتهی به اعمال وحشیانه می گردد.»^(۲)

۶- علنی بودن محاکم

مطابق اصل یکصد و شصت و پنجم قانون اساسی: «محاکمه‌ها علنی انجام می شود و حضور افراد بلامانع است، مگر اینکه به تشخیص دادگاه علنی بودن آن منافی عفت عمومی و یا نظم عمومی باشد یا در دعاوی خصوصی طرفین دعوا تقاضا کنند که محاکمه علنی نباشد.» در این اصل از قانون اساسی در ارتباط با طرح دعاوی خصوصی در محاکمه نظر طرفین

1. ACT of Human Right.

۲- آشوری، داریوش، دانشنامه سیاسی، ص ۱۳۴.

دعوا در علنی بودن آن مدنظر قرار گرفته است. در غیر این صورت ممکن است رابطه طرفین دعوا و حیثیت آنها در نزد سایر افراد اجتماع خدشه دار شود. این هم موضوع مهمی است و می تواند در تنظیم روابط اجتماعی افراد و تحقق مدنیت و توسعه اجتماعی مفید باشد.

ح - حفاظت از محیط زیست

در معیارهای بین المللی یکی از نشان های تمدن و توسعه اجتماعی وجود تفکر استراتژیک و آینده نگری انسان ها می باشد و شاید استراتژیک ترین تدبیر و تفکری که بشر امروزی می تواند به آن پردازد و سلامت زندگی حال و نسل های آینده را تضمین نماید، حفاظت محیط زیست است.

بررسی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مؤید این نکته است که در این خصوص رویکردی ویژه و جدی صورت گرفته است. اگر چه در اصل هشتم قانون اساسی دعوت به خیر و معروف و بازداشتن از شر و منکر وظیفه همه مردم تلقی شده و حفاظت محیط زیست و یا تخریب آن هم در همین اصل می گنجد با این وجود به علت اهمیت و نقش محیط زیست در زندگی حال و نسل های آینده مردم مجدداً اصلی دیگر از قانون اساسی را به این موضوع اختصاص داده است (اصل ۵۰). در این اصل می خوانیم: «در جمهوری اسلامی حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل های بعدی باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می گردد. از این رو فعالیت های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.»

نتیجه گیری

بررسی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بیانگر این نکته است که مفاد این قانون در بسیاری از موارد بسیار پیشرفته و حتی آرمان گرا به نظر می رسد. در متن قانون اساسی توجه جدی به مقوله توسعه اجتماعی گردیده است و حقوق اجتماعی و مدنی متعددی را - که لازمه حیات اجتماعی امروزی انسان است - همراه با ضمانت اجرایی آن بر شمرده است و

جایگاه توسعه اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ❖ ۲۳۳

حتی از این هم فراتر رفته و مؤلفه‌های ابزاری^(۱) متعددی - چه دولتی و چه غیر دولتی - به منظور حراست و پاسداری از حقوق اجتماعی و مدنی ارائه نموده است. اما صرف پیشرفته بودن قوانین حلال مشکلات نیست، بلکه به اجرا درآوردن و عملی ساختن قوانین به وسیله دستگاه‌های اجرایی و قضایی است که می‌تواند مشکلات را حل کند و منجر به تحقق و نهادمند ساختن توسعه اجتماعی گردد. متأسفانه در کشور ما - علی‌رغم برخورداری از یک قانون اساسی مدون و منطبق بر نیازهای انسان امروزی و همسو با توسعه - هنوز با شاخص‌های توسعه اجتماعی فاصله زیادی داریم. در اینجا در پاسخ به سؤال آغازین این نوشتار باید گفت که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از نظر شکلی و محتوایی، پتانسیل لازم برای تحقق و تثبیت توسعه اجتماعی را دارا می‌باشد و عدم توسعه اجتماعی پایدار و فراگیر در ایران را شاید بتوان با مسایلی همچون نحوه عملکرد دستگاه‌های اجرایی و ضعف پایه‌های فرهنگی - به خصوص عدم استقرار فرهنگ توسعه در بین اهالی - مرتبط دانست.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱ - مؤلفه‌های ابزاری توسعه اجتماعی در دو بخش مؤلفه‌های دولتی و غیردولتی به عنوان یک پژوهش از سوی نگارنده در دست مطالعه و بررسی می‌باشد.

منابع و مأخذ

- ۱- آشوری، داریوش، دانشنامه سیاسی، تهران، انتشارات مروارید، چاپ سوم، ۱۳۷۳.
- ۲- امین، محمد، قانون کار و تأمین اجتماعی، تهران، انتشارات خورشید، چاپ ششم، ۱۳۷۴.
- ۳- حقی، محمدعلی، فرایند تشکیل‌ها در توسعه اجتماعی و اقتصادی ایران (مجموعه مقالات نقش و جایگاه سازمان‌های غیردولتی در عرصه فعالیت‌های ملی)، دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور، تهران، ۱۳۷۳.
- ۴- عابدزاده، حسن، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات عابدزاده، ۱۳۷۵.
- ۵- محسنی، منوچهر و جاراللهی، عذار، مشارکت اجتماعی در ایران، تهران، انتشارات آرون، ۱۳۸۲.
- ۶- محسنی، منوچهر و صالحی، پرویز، رضایت اجتماعی در ایران، تهران، انتشارات آرون، ۱۳۸۲.
- ۷- نوروزی خیابانی، مهدی، فرهنگ لغات و اصطلاحات سیاسی (فارسی و انگلیسی) تهران، انتشارات مرکز ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۷۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی